

ESPINAL, M. Teresa; *Diccionari de sinònims de frases fetes*. Ed. Universitat Autònoma de Barcelona (Servei de Publicacions). Publicacions de la Universitat de València. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona/València, 2004. 1578 pàgines. (Conté CD-ROM)

Hi ha hagut en la lexicografia catalana una tradició notable d'agrupar proverbis, locucions i frases fetes; és a dir, aquelles expressions fixades que mitjançant el fenomen de la gramaticalització o altres processos com la metàfora, la comparació, la modificació semàntica, etcètera, han restat a la llengua com a formes tan peculiars, que en bona part són de difícil, per no dir impossible, trasllat a cap altra. Representen, doncs, una manifestació singular del geni de l'idioma. I cal dir que, a causa de les pressions d'igualació que s'han activat darrerament de manera abusiva per la voluntat d'implantar la tendència a la mundialització, els estereotips cada cop són menys emprats, perquè els parlants, alienats per un pragmatisme empobridor, es distancien d'allò que és més exclusiu de la llengua pròpia i se sotmeten a una homogeneïtzació subordinant.

Conseqüentment, qualsevol aportació que s'ocupi d'aquesta vessant del cabal terminològic és especialment interessant, ja que, a més de contribuir a frenar propensions reduccionistes, ofereix la possibilitat de recuperació de moltes solucions que corren el risc d'esdevenir arcaïsmes abandonats característics de generacions anteriors o fins i tot de desaparèixer definitivament.

No podem mai deixar de fer esment als perills de tota mena afegits en referir-nos al català, com a llengua minoritzada que és; per la seva situació sociolingüística, les actituds generals que generen mimetisme i homologació respecte als idiomes majoritzats la lesionen més pregonament, perquè no és fàcil que sigui tractada com a referent i, així, s'intensifica la inèrcia negativa a la dependència d'altres llengües.

Benvingut sia, per tant, el *Diccionari de sinònims de frases fetes* de M. Teresa Espinal (DSFF).

* * *

Fer la ressenya d'un diccionari, de la classe que sigui, sense que hagi passat un llarg període des de la seva publicació, és un risc, perquè, a diferència d'un assaig, d'una tesi o, en un altre sentit, d'una obra de creació, solament se'n pot fer una valoració correcta a partir dels resultats que se n'obtenen del seu ús habitual. Així, doncs, l'escric amb la consciència que és probable que allò que hi diré potser és molt diferent del que podria afirmar després d'haver-lo manejat amb prou freqüència per a copsar-ne la utilitat, que és la virtut que més ha de distingir un recull lexicogràfic com el de M. Teresa Espinal.

Una primera consideració que es fa evident solament amb una observació superficial és que el títol de l'obra és poc orientador. Entenc que aquest DSFF no és ni únicament ni principalment un diccionari de sinònims de frases fetes; pretén molts més objectius, perquè, ultra que de la sinonímia, s'ocupa de l'antonímia, de l'aproximació o el distanciament semàntics (extensió i inversió) entre les frases fetes, de llur variació formal i dialectal, i, sobretot, intenta una classificació conceptual que crec que és l'aspecte més remarcable del treball lexicogràfic i lexicològic d'Espinal.

Si havia de parlar exclusivament de novetats, allò que més subratllaria és la inclusió de les frases fetes extensives i de les d'inversió. Perquè ja hi ha diccionaris de sinònims de frases fetes: el *Diccionari de locucions i frases fetes* de Joana Raspall i Joan Martí (Raspall-Martí), no només presenta els estereotips amb llurs definicions i amb exemples il·lustratius, sinó que n'inclou endemés els sinònims sense moure's de les expressions fixades: locucions i frases fetes, sinònims d'altres locucions i frases fetes; i demostra de la manera més fiable la sinonímia amb expressions en què aquests estereotips són intercanviables, sense que es modifiqui essencialment el sentit de les oracions. I hi ha també diccionaris que s'ocupen de la variació formal i de la dialectal; de manera eminent, és clar, el *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll (DCVB).

M. Teresa Espinal destaca especialment la tasca de la classificació de les expressions lexicalitzades, no a partir de l'ordre alfabètic, com s'ha fet habitualment, sinó seguint una divisió per conceptes, de la qual, tanmateix, farà unes quantes reserves no pas intrascendents. Altrament, no és del tot segur que n'hagi resultat una obra més útil o eficaç que no pas les que les presenten alfabèticament; depèn, en definitiva, del perfil d'usuari que s'espera: el de qui ja coneix la frase feta que cerca o el de qui vol saber quines s'han generat a partir de tal o tal idea. L'autora rebutja l'ordre alfabètic perquè aquest implica que el consultor del DSFF ja coneix la frase feta sobre la qual es vol informar, talment com en els diccionaris generals hom consulta una o altra forma ("...a un usuari de la llengua (...) li resulta (...) poc útil accedir a llistats alfabètics d'expressions lexicalitzades, si no disposa d'una guia conceptual que en faciliti la cerca." (p. 12); però ensems Espinal sent la necessitat de tancar l'obra amb la relació de tots els estereotips ordenats alfabèticament. El treball en la delimitació dels conceptes en aquest cas és especialment laboriós, perquè és notòriament ampli, però tampoc no és del tot inèdit: diversos diccionaris d'expressions fixades han fet, encara que més modestament, l'intent d'una distribució llur basada en camps semàntics, això sí, molt generals: les estacions de l'any, els mesos, les festes, els treballs del camp, etcètera. És una llàstima que Espinal no hagi manejat una edició ampliada de Raspall-Martí, 1995 (locucions) i 1996 (frases fetes), en què justament s'inclou una llista de més de dos mil mots clau de les locucions i de les frases fetes, i que hi remeten exhaustivament.

Espinal explica que aporta informació gramatical: sintàctica, semàntica, lèxica, morfològica i fonètica, i informació lingüística (no és lingüística la gramatical?): variació dialectal, normativa, etimològica. I és així; no gens menys, en una aproximació ben lleu, es fa palès que la contribució en la fonètica o en la diversitat diatòpica o en la normativa i l'etimologia és realment minsa i, en alguns aspectes, com veurem, discutible; la mateixa autora reconeix que, pel que fa a l'etimologia, es limita a anotar un anglicisme, un arabisme i divuit llatínismes, un dels quals crec, diversament d'Espinal, que no ho és: "vis" ("vis a vis" (p. 390)) és una forma documentada en el català antic, la qual es perdé; es tracta, doncs, si de cas, d'un arcaisme.

No es pot deixar de ressaltar també com a innovació del DSFF la inclusió d'un nombre considerable d'estereotips que no es trobaven en cap altre diccionari, i l'adjunció d'un disc compacte que en permet la consulta electrònica, aprofitant els avantatges que la tecnologia facilita.

* * *

Tenint en compte la importància de les fonts principals de què beu l'autora, no s'explica que el títol de l'obra no en faci referència clara i directa. No és un nou diccionari de locucions i de frases fetes; exactament és una elaboració lexicogràfica i lexicològica a partir d'un material ja publicat, i

no és ni adequat ni just que el treball de M. Teresa Espinal no es presenti, no s'intituli, inequívocament com a tal. Hom ha de tenir en compte que la major part del DSFF és una transcripció de les susdites fonts: els estereotips, llurs definicions i els exemples per a il·lustrar-ne l'ús. L'autora hi aporta la seva part (noves frases fetes, noves definicions i nous exemples), però en una proporció que, com ella mateixa confessa, és del 8,2% (p. 36). Tot i que una opció com aquesta honora els diccionaris de què s'aprofita M. Teresa Espinal, ja que la literalitat amb què els copia s'ha d'entendre com una apropiació sense reserves, potser hauria estat més oportú que, si més no, s'haguessin refet les definicions i els exemples, sens dubte millorables en molts de casos, les unes i els altres. Les obres principals de què parteix són: el *Diccionari de la llengua catalana* d'Enciclopèdia Catalana, el *Diccionari castellà-català* també d'Enciclopèdia Catalana, el *Diccionari de locucions i frases fetes* de Joana Raspall i Joan Martí, el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, el *Diccionari de sinònims* de M. Franquesa i el *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de Borja Moll.

En la introducció i, sobretot, en la llarga i interessant exposició de les bases lingüístiques per a l'elaboració del DSFF (p. 9 a 47), hi he trobat a faltar l'explicació dels criteris de què se serveix l'autora per a diverses solucions. Per començar, el concepte 'frase feta' resulta excessivament ampli en l'obra, poc caracteritzat; no es diferencia de la locució; potser no cal, però, si considerem que algun dels treballs de referència en fa la distinció, hauria valgut la pena que Espinal hagués pres un posicionament crític respecte a la delimitació dels tipus d'estereotip; hauria estat una aportació teòrica necessària; s'hi hauria d'haver pronunciat, perquè tradicionalment s'ha contraposat el que és locució amb el que és frase feta i el que és refrany o proverbi, des de perspectives diverses i no coincidents. Així, hauríem pogut esbrinar si el fet d'entrar com a frase feta "gorra de cop" (p. 285) i no entrar, en canvi, per exemple, "barret de copa" és un descuit comprensible o respon a una altra raó.

Espinal s'hauria d'haver exigít una actitud de major intervenció personal respecte a les obres publicades de què fa el buidatge.

En les pàgines que precedeixen el corpus es diu més allò que no és el DSFF, que no pas allò que vol ésser: no és un diccionari ideològic, ni de la llengua, ni temàtic, ni com els tradicionals de locucions i frases fetes, ni de construcció i règim, ni de restriccions lèxiques; el lector no pot deixar de preguntar-se, davant tanta explicació en negatiu, què és, doncs, exactament, el DSFF.

També s'hauria agraït un aprofundiment sobre el fenomen de la lexicalització relacionat amb el de la gramaticalització, el qual té igualment molt a veure amb la fossilització d'expressions i de mots, i amb el canvi semàntic.

Espinal és prou convincent en explicar quines formes s'introdueixen en el DSFF i quines en resten fora; tanmateix, s'entén només relativament que es prescindeixi d'entrar algunes frases fetes amb "ésser" o "estar", perquè se n'accepten d'altres com "estar pet", "estar gat" (p. 540) no se sap per quins motius, ja que poden o bé anar amb un altre verb: "anar (portar un) pet", "anar (portar un) gat", o bé emprar-se senzillament sense cap verb: "quin pet!", "quin gat!". És a dir, Espinal fa una simplificació que no es pot acceptar, si no es justifica convincentment. De manera semblant, no acaba d'entendre per què no considera com a frases fetes expressions com "passar ànsia", d'estructura i característiques que no veig que siguin diferents de moltes altres incloses en el DSFF.

Hi ha altres qüestions teòriques i de mètode que no queden prou aclarides. En la categorització gramatical, Espinal parla de "l'endemà" (p. 559) com un sintagma determinant, simplement pel fet que sempre s'ha de construir amb l'article; són igualment denominats sintagmes determinants "la mare que el va parir" (p. 594) o "el negoci d'en Robert amb les cabres" (p. 1229), etcètera. "Enfront de" (p. 389) es defineix com a sintagma nominal; "referent a" (p. 1181) o "dret a" (p. 477) es classifiquen com a sintagmes adjectivals; "tant si plou com si fa sol" (p. 795), com a sintagma adverbial; "tercer en discòrdia" (p. 182), com a sintagma quantificador (si diem "el tercer en discòrdia", deixa de ser-ho i esdevé sintagma determinant?); "alts i baixos" (p. 446), "ací caic i allà m'alce" (p. 486) són considerats sintagmes coordinants; etcètera. Crec que aquesta divisió demana una justificació més àmplia i concloent; si Espinal vol recórrer a classes de sintagmes a partir de criteris que

no són els tradicionals, hauria d'haver dedicat més espai a exposar per què opta per la classificació que tria; potser una sortida plausible hauria estat parlar de sintagmes de construcció coordinada, sintagmes de construcció copulativa, etcètera. Així mateix, si els mots clau de les frases fetes se singularitzen per llur informació semàntica, no m'explico per què les preposicions fortes ho poden ser, però les febles no.

Valorant la fidelitat que l'autora manifesta a les fonts lexicogràfiques, no sé copsar els avantatges de les modificacions dels clítics, els pronoms possessius i els pronoms forts, de les definicions que copia; tampoc no sé trobar la millora de canviar un pronom pel sintagma nominal corresponent: és millor haver canviat la definició de "clavar un juli a algú" del *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC) 'pegar-li' per 'pegar a algú' (p. 1057) o la definició, també del DIEC, de "saber manejar la llengua": 'saber-la fer servir...' per 'saber fer servir la llengua...' (p. 535)? Si més no, calia que Espinal exposés allò que l'empeny a la modificació. En aquesta línia de canvis respecte a les obres que li fan de base, allò que em sembla del tot rebutjable perquè és gratuït i abusiu és que l'autora s'hagi permès la llibertat d'aplicar, tot transcrivint literalment la resta, una nova doctrina en l'ús de les preposicions "per" i "per a" o d'actualitzar l'ortografia de les definicions del DCVB (p. 34-35); he d'afegir, nogensmenys, que no és coherent amb aquesta decisió, perquè en algun cas he comprovat que es manté "per a" seguit d'infinitiu: "valer la pena": 'tenir prou importància per a justificar la molèstia...' (p. 364); sota el concepte 'treballar' Espinal entra "guanyar-se les garrofes", que, seguint fidelment Raspall-Martí, defineix 'treballar, guanyar per a viure' (p. 1335); en canvi, sota el mateix concepte, defineix "guanyar-se les mongetes", seguint també Raspall-Martí, 'treballar, guanyar per viure' (a Raspall-Martí (edició de 1996) en ambdós casos "viure" és regit congruentment per "per a").

Espinal diu que determinades frases fetes són el producte històric d'una comunitat; sense pensar-hi gaire, goso a dir que totes les frases fetes sense excepció ho són; el que passa és que algunes fan referència a àmbits ideològics molt concrets, com la religió o el sexe, i d'altres, en canvi, a àmbits que no ho són tant. És probable que Espinal parteixi d'un concepte diacrònic i sociolingüístic massa restringit.

* * *

Des d'una perspectiva més macroestructural i, doncs, de conseqüències de més efecte i envergadura, a l'usuari del DSFF li resten interrogants importants respecte a alguns propòsits. L'autora es refereix adesiara a variants geogràfiques dialectals d'algunes frases fetes, sobretot a partir de la informació que treu del DCVB; és obligatòria la pregunta: el DSFF es proposa de recollir tota la variació dialectal diatòpica possible? Si la resposta fos afirmativa, és obvi que se li hauria de retreure que s'ha quedat curtíssim; si la resposta fos negativa, aleshores s'imposa una altra pregunta: quan i per què s'introdueix la variació dialectal d'una frase feta, i quan i per què se'n prescindeix? Amb quins criteris s'adopta una o altra solució? No els he sabuts trobar explicats ni els he sabuts deduir. Paradoxalment, l'autora diu que no li interessen particularment les distincions diatòpiques, per la qual cosa l'usuari no sap ben bé si les que no són al DSFF són desconegudes a Espinal o simplement no les vol introduir ("La informació dialectal és més aviat excepcional, atès que la seva introducció no ha constituït un objectiu central del DSFF" (p. 43): aquestes paraules no fan sinó desconcertar). En una altra direcció, per a l'atribució de qualsevol frase feta a una localitat determinada, es feia necessària una comprovació actualitzada i no basar-se cegament en el DCVB; altrament, l'autora hauria d'haver renunciat del tot a endinsar-se en un àmbit tan complex que exigeix una tasca de dimensions ingents. Cal encara remarcar en aquest terreny que hi ha alguna frase feta que l'autora circumscriu en un lloc concret, però que és d'extensió molt més ampla, com ara "tenir (alguna cosa) entre cap i coll", dins el concepte 'acabat' (p. 87), que Espinal situa a Mallorca, però que s'usa a bona part del Principat de Catalunya; fidel al DCVB, Espinal circumscriu solament a Barcelona i l'Empordà "tirar aigua al foc" (p. 165); situa exclusivament al

Maresme la frase feta “caure-hi de pla” (p. 224); “fer anar l’aigua al seu molí” (p. 244), solament a Barcelona —en canvi, “portar l’aigua al seu molí” (p. 244) s’entra com a general—; “toca el dos, que el tres ja és fora” (p. 459), solament a l’Empordà. No s’entén per què Espinal entra com a lema amb marca dialectal [*Mall.*] “deixar empès” (p. 135) i no el sinònim més general “deixar ajustat”, que no he sabut trobar al DSFF, però que és en la definició pròpia de “deixar empès”.

També hauria d’haver explicat què s’entén exactament per variant dialectal d’una frase feta: basta un canvi en la fonètica?, basta un canvi en la morfologia?, basta un canvi en la construcció sintàctica? o bé cal que es constatin diferències en el lèxic? Així, si “entre dos llostrs” es destaca com a variant dialectal de Vilabertran respecte a la frase feta “entre dos llustres” (p. 376), la quantitat de referències a la variació dialectal fonètica tan mínima com aquesta que no apareixen al DSFF és enorme; el mateix judici mereix la indicació de dialectal per a frases fetes com “anar al cel amb cotxo” respecte a “anar al cel amb cotxe” (p. 1040), “anar coa dreta” respecte a “anar cua dreta” (p. 1243). Moltes variants dialectals balears es diferencien únicament per la presència de l’article salat: “as cap darrer” respecte a “al cap darrer” (p. 464), “fer sa garseta” respecte a “fer la garseta (a algú)” (p. 468), “tenir es cul llogat” respecte a “tenir el cul llogat” (p. 551), “ésser de s’ull des vent” respecte a “ésser de l’ull del vent” (p. 880), “prendre (alguna cosa) per s’ansa que crema” respecte a “prendre (alguna cosa) per l’ansa que crema” (p. 914): imaginem-nos quantes frases fetes balears més hauria d’haver entrat Espinal si s’hagués mantingut fidel i coherent en aquest principi! Altres vegades es diferencien per l’article salat i per alguna solució en la fonètica històrica: “treure-ne s’aigo clara” respecte a “treure l’aigua clara (d’alguna cosa)” (p. 605); o per l’article salat i una preposició: “badar sa boca en es vent” respecte a “badar la boca al vent” (p. 1094). “Quedar amb els pixats al ventre” té com a variant valenciana “quedar-se els pixats dins lo ventre” (p. 394), amb una diferència més marcada, encara que lleu. Per contra, sembla massa allunyada la frase feta “viure amb set pams d’ulls” (p. 1372) respecte a “fer l’ull viu”, per a esmentar-la com a variant dialectal seva. “Ni noves” s’hauria de presentar com una variant formal, més que no pas dialectal, respecte a “ni de noves” (p. 451); i també crec que “anar a orri” i “anar en orris” són més aviat variants formals respecte a “anar en orri” (p. 453). Vet aquí com és d’imprescindible que s’haguessin explicitat criteris d’actuació.

Les variants dialectals haurien d’haver estat totes d’un tipus semblant al que l’autora en alguns casos destaca, com “ballar-li l’aigua als ulls (a algú)” respecte a “ballar-li en l’ull (a algú)” (p. 1247); “arribar i moldre”, “arribar al molí i fer farina”, “arribar i fènyer”, “arribar i seure”, totes respecte a “arribar i empènyer” (p. 1248); “muts i Callosa” respecte a “muts i a la gàbia” (p. 1260); “espès i menut” respecte a “sovint i menut” (p. 1286); “deixar-se tallar un pam de sa capa” respecte a “deixar-se tallar la capa” (p. 1320); “no li taparien es cul amb set flassades (a algú)” respecte a “li taparien pas el cul amb nou matalassos (a algú)” (p. 1353); etcètera.

Un altre dubte de la mateixa dimensió: quan i per què es fa la transcripció fonètica d’una frase feta? Ja que no hi és sistemàticament, hi deu haver algun criteri que justifiqui els casos en què hi apareix i aquells en què se’n prescindeix (la grandíssima majoria); però ni l’he llegit ni l’he endevinat; fa la impressió que allò que mou l’autora es limita, en aquest aspecte, a justificar la defensa de les grafies “esclar” (p. 307) o “sisplau” (p. 1083). Hi ha un bé de Déu de frases fetes que solen realitzar-se fonèticament d’una manera que es distancia de llur representació gràfica en l’escriptura: per què no les té en compte Espinal? Endemés, ja que es considera, encara que molt limitadament, com hem vist, la variació dialectal, s’hauria d’explicitar a partir de quina variant diatòpica es fa la transcripció. Tan rellevant com “sisplau” o “esclar”, hi ha la realització fonètica de “en acabat de” com a [ənkaʔβaddə], que Espinal no fa notar (p. 464 i 1105); com tampoc no remarca [naʔfen], [natiʔran] (p. 1239) i [nanʔfen], [nantiʔran] (p. 1239), reduccions molt habituals de “anar fent”, “anar tirant” i “anant fent”, “anant tirant”, respectivament; altrament, frases fetes en què apareixen combinats pronoms personals àtons que, llevat d’alguns territoris de la llengua, no es realitzen en l’oralitat col·loquial, no presenten al DSFF la transcripció fonètica: “anar-se-li’n la bola (a algú)” (p. 508), “anar-se-li’n la perola (a algú)” (p. 471), “anar-se-li’n de la memòria (a algú)” (p. 1006),

“anar-se-li’n del cap (a algú)” (p. 1006), “anar-se-li’n el cap enfora (a algú)” (p. 930), “anar-se-li’n el cap entorn (a algú)” (p. 930), “anar-se-li’n el cor cap a (a algú)” (p. 448), “anar-se-li’n els ulls darrere (a algú)” (p. 448), “anar-se-li’n la mà (a algú)” (p. 649), etcètera.

Tenen una entrada pròpia “engegar (algú o alguna cosa) a parir panteres” (p. 573) i “enviar (algú o alguna cosa) a parir panteres” (p. 574), amb idèntica definició, i igualment “engegar (algú o alguna cosa) a la merda” (p. 573) i “enviar (algú o alguna cosa) a la merda” (p. 574): al meu entendre són exemples de variants formals. No veig per què no s’entren com a tals “no fer gaire bona espina (a algú)” i “donar mala espina (a algú)” (p. 1284) respecte a “fer mala espina (a algú)”. Dins la frase feta “tenir el cap dur” (p. 1324) no es fa referència a “tenir la testa dura” com a variant, sinó que Espinal es limita a explicar entre parèntesi la possibilitat que “cap” sigui substituït per “testa”.

En aquest terreny de la indicació de variants formals, em sembla inadequat que Espinal entri com a pròpia la frase feta “enviar (algú) a fregar” (p. 664), perquè al DCVB consta —i l’autora ho recull— “engegar (algú) a fregar”, amb idèntic significat (p. 664). O bé “no tenir cap pèl de” (p. 726), perquè a Raspall-Martí consta “no tenir un pèl de”, amb el mateix sentit que addueix Espinal.

* * *

Pel que fa a la consideració del que és el cos del DSFF, s’hi poden fer diverses observacions.

Tot i que sovint les definicions que Espinal afegeix a les que duen les obres de referència o els exemples que hi aporta ajuden a una millor comprensió de l’abast semàntic de les frases fetes i de llur ús contextual, en força ocasions no caldria que l’autora hi hagués fet cap addenda, perquè existeix en el sentit i l’ús que ja expliquen les fonts de què parteix. Així, en el concepte ‘abstinència’, l’exemple que afegeix a la frase feta “fer magre” (p. 79) és molt semblant al que ja trien Raspall-Martí; és igualment molt semblant l’exemple propi de “fer esqueneta (a algú)” (p. 135) al que es copia de Raspall-Martí; en la frase feta “la casa gran” (p. 135) Espinal introdueix una definició que marca com a pròpia: ‘edifici on té les seves sessions el consell municipal’, però el lema “la casa consistorial”, que entén com a sinònim, té exactament aquesta mateixa definició que es copia del DCVB; no aporta res de nou semànticament la definició pròpia de la frase feta “deixar empès”: ‘deixar ajustat’ (p. 135), respecte a la que es copia del DCVB: ‘deixar tancat incompletament’; tampoc tota una sèrie de casos en què Espinal es limita a parafrasejar definicions de les fonts de què beu: ni la definició de “clavar llenya (a algú)” i “clavar un juli (a algú)”: ‘donar una pallissa a algú’, respecte a la que es copia de Franquesa: ‘apallissar’ (p. 165); ni la de “fer-se seva (alguna cosa)”: ‘algú, prendre sobre si mateix una obligació, una responsabilitat’, respecte a la de Raspall-Martí: ‘obligar-se’ (p. 204); ni la de “clavar-li una blava (a algú)”: ‘fer voluntàriament una afirmació contrària a la veritat’, respecte a la de Raspall-Martí: ‘mentir’ (p. 945); ni la de “tot déu”: ‘expressió que indica tothom sense excepció’, respecte a la que manlleua a Raspall-Martí: ‘tothom’ (p. 1325); ni la que afegeix a “a plom”: ‘en direcció vertical’, respecte a la que manlleua a Enciclopèdia Catalana: ‘verticalment’ (p. 1364); ni la que suma a “de dalt a baix”: ‘segons una direcció vertical’, respecte a la que manlleua a Raspall-Martí: ‘verticalment’ (p. 1364). L’exemple “Amb aquell argument van treure tothom de dubtes” per a la frase feta “treure (algú) de dubtes” (p. 364) no amplia la percepció semàntica del que manlleua a Raspall-Martí; ni tampoc “Aquestes ulleres estan fetes a prova de bomba: no es trenquen mai”, per a “a prova de bomba” (p. 1204); no copso que aportin cap matís semàntic nou els dos exemples que Espinal afegeix per a la frase feta “no saber on posar els peus” (p. 1244): “Estàs tan content que no saps on poses els peus” i “Se sentien tan satisfets que no sabien on posar els peus”, respecte a l’exemple que manlleua a Raspall-Martí: “En veure’s tan afalagat de tothom, no sabia on posar els peus; estava cofoi”; ni el que aporta per a “fer la pols (a algú)” (p. 1265): “Fa la pols a tots els altres competidors”, respecte al que manlleua a Raspall-Martí: “El seu treball fa la pols a tots els altres; ben segur que serà el guanyador”.

En algunes frases fetes Espinal remarca que pot substituir-se un verb determinat pel verb “fotre”; torna a caure en un defecte de mètode: o s’explica de quina manera sistemàtica aquest canvi és

normal o desorienta que solament es faci, com es fa, en uns pocs estereotips. Per exemple, per què no es diu que s'usen també amb el verb "fotre" les frases fetes "prendre-li (alguna cosa) de les mans (a algú)" o "prendre-li (alguna cosa) dels dits (a algú)" (p. 184-185), tenint, a més, en compte, que en aquesta darrera —però no en la primera!— es fa l'observació que també s'usa amb els verbs "agafar, estirar, treure, etc."; o a "donar una bufetada (a algú)" (p. 947)? O, encara més clar, per què no es refereix a la possibilitat d'ús del verb "fotre" en frases fetes de registre justament vulgar o molt col·loquial, com ho és el d'aquest verb, del tipus "repartir hòsties" (p. 265) o "fer-li una cara nova (a algú)" (p. 1058)? (dins el mateix concepte 'pegar' entra directament "fotre un pinyo (a algú)" (p. 1058)); ni ho fa en estereotips com "fúmer els llibres al foc" (p. 459), on hi ha la presència del verb "fúmer", que, quant al registre sociolingüístic, és precisament un eufemisme de "fotre"; en canvi, a "fúmer-se'n de la violla" (p. 800), hi diu que també s'usa amb el verb "fotre". Semblantment, a la frase feta "clavar un moc (a algú)" (p. 946) l'autora diu que també s'usa amb el verb "fotre", però no afirma el mateix a "donar un moc (a algú)" (p. 947). Fa, doncs, la impressió que solament apunta la possibilitat d'intercanvi quan li ve a la memòria, arbitràriament; així, sota el concepte 'expulsar' Espinal entra independentment "fotre (algú) al carrer" i "treure (algú) al carrer" (p. 665), quan hom esperaria que dins la segona frase feta es fes constar la possibilitat d'usar "fotre" per "treure", sense entrar com a lema la primera.

Diversos casos que Espinal presenta com a inversió són de vegades de genuïtat dubtosa, com "quedar tirat" respecte a "deixar (algú) tirat" (p. 75); d'altres vegades costa de veure-hi el sentit d'inversió.

Espinal no és sempre convincent en la classificació de les frases fetes que es consideren extensives respecte a altres; així, per exemple, no acabo d'entendre que "tinent d'alcalde" s'entri per extensió de "la casa de la vila" (p. 135); que "tancar (alguna cosa) de cop" s'entri com a extensió de "deixar empès" (p. 135), ja que el sentit de cadascuna és ben diferent; que, dins el concepte 'assolellar-se', "estar negre", "posar-se negre", "trencar el color" (p. 204) siguin extensions de "prendre el sol", i algun dubte deu tenir també Espinal quan sota el concepte 'assolellat' només apareix "trencar el color" com a extensió de "estar a l'ull del sol" (p. 204). Dins el concepte 'desentendre's', "rentar-se'n les mans com Pilats" no sé veure que tingui una relació extensiva amb "al marge de", "fer la creu a" o "no estar per brocs" (p. 437). Tampoc no interpreto com a extensives de "fer mala espina (a algú)" les frases fetes "fer mal efecte" ni "fer cosa (a algú)" (p. 1284); ni "a so de campanes" respecte a "a xanco i manco" (p. 1325); ni "ésser carn sense ossos" respecte a "no trencar-se cap os (en alguna cosa)" (p. 1274), per molt que aparegui el substantiu "os" en ambdós estereotips; ni totes les frases fetes que fan referència al color de la cara, respecte a "rodament de cap" (p. 1364).

Encara que un aspecte molt positiu del DSFF és que Espinal hi inclou frases fetes noves, una bona part de les quals s'han generat en un temps relativament recent ("estar col·locat (algú)" (p. 524), "estar com un tren" (p. 738), "de primera pàgina" (p. 771), "a punta pala" (p. 839), "a tot drap" (p. 839), "muntar-se una pel·lícula" (p. 853), "per lliure" (p. 884), "l'últim crit" (p. 963), "tenir un rotllo (amb algú)" (p. 1187), "cap rapat" (p. 1385), etcètera), cal retreure la presència, al meu entendre del tot rebutjable, d'algunes que són castellanismes flagrants, única raó per la qual no es troben en altres repertoris d'estereotips; és el cas, per exemple, de "l'edat del pavo", dins el concepte 'adolescència' (p. 105). Si de cas, l'autora havia d'haver aclarit a la introducció quins criteris ha seguit per a admetre els castellanismes que accepta, ja que, per raons històriques, és obvi que alguns són més tolerables que d'altres. Més exemples de castellanismes —alguns ben manifestos— són: "més pillo que un gat negre" (p. 205); "ésser un caradura" (p. 421); "anar de farra" (p. 509 i 941) —frase a què Espinal atribueix un significat específic discutible: 'sortir a menjar fora de casa amb l'objectiu d'atipar-se bé' (p. 941)—; "anar de parranda" (p. 509); "anar a tope" (p. 565 i 937); "suar la gota gorda" (p. 681) —Espinal no fa constar que "gorda" no surt al DIEC, perquè l'adjectiu català "gord -a" no hi té pas el significat de l'homònim d'aquesta frase feta—; "inflar el coco (a algú)" (p. 783) —"coco" tampoc no apareix al DIEC amb aquest sentit figurat de 'cap'—; "al major" (p. 896); "fer el capullo" (p. 1221); "fer el primo" (p. 1222); "buscar plan" (p. 1247); "trobar

plan" (p. 1247); etcètera. Encara n'hi ha que són més lleus, si se'm permet l'expressió, però que no per això deixen de ser castellanismes. No entenc per què usa "bombero" i no "bomber" a les frases fetes "dir-ne una de bombero" (p. 494) i "sortida de bombero" (p. 495); semblantment, crec que "passar pel tubo" (p. 638) o "per un tubo" (p. 968), si de cas s'haurien d'haver entrat catalanitzades "passar pel tub", "per un tub"; bé que Espinal entra correctament "cartutx", malgrat la tendència força general a usar la forma castellana "cartutxo", a "el darrer cartutx" (p. 1024); tampoc no entenc per què entra "tenir més por que una oruga" (p. 1104), amb la forma castellana "oruga" en lloc de "eruga": l'única explicació és que vulgui copiar fidelment allò que diu el DCVB. És també discutible la bondat de la inclusió de frases fetes amb formes d'argot del tipus "fer pànxing" (p. 420).

L'esforç enorme i sens dubte encomiable que fa Espinal per a destriar la gran quantitat de conceptes per a relacionar-hi les frases fetes (hi ha cinc mil cinc-cents entrades conceptuals al DSFF!) es veu destorbat per un inconvenient important: la distribució semàntica dels estereotips de vegades és discutible i de vegades és contradictòria, perquè alguns que es presenten com a sinònims d'altres no comparteixen, en canvi, el mateix concepte; és un error que es dona amb una freqüència relativament alta, que possiblement l'autora hauria pogut controlar millor mitjançant justament l'aplicació informàtica. L'agrupació de formes sinonímiques i la distribució de les frases fetes en els diversos conceptes grinyola massa sovint. En veurem alguns casos prou il·lustratius: com s'explica que les frases fetes "combinar-s'ho" i "compondre-s'ho" (p. 185) no tinguin exactament els mateixos sinònims?; segons el DSFF, "apanyar-s'ho" i "arranjar-s'ho" ho són de la primera, però no de la segona. No entenc prou la tria de sinònims de totes les frases fetes que apareixen sota el concepte 'astut' (p. 204-206). Per què en la frase feta "fer l'un per l'altre" no apareix com a sinònima "fer olla comuna", i, a "menjar en el mateix plat", no hi surt "partir-se el pa i la sal", ni viceversa (p. 224)? "Fer cambra i cuina" té com a sinònim "ésser cul i camisa", però no "ésser cul i merda" (p. 224), que, per cert, no apareix dins el concepte 'avenir-se'. "A poc estant" (p. 225) no duu com a sinònim "en breu", mentre que "abans de gaire" (p. 225), sí. Resulta si més no estrany que "en suport de" surti com a sinònim de "en profit de" (p. 244) i no hi surti respecte a "en bé de" (p. 244), que té idèntica definició que "en profit de"; o bé que no es repeteixin els mateixos sinònims a "tenir-ho malparat" i "tenir mala peça al teler" (p. 484), quan ambdues frases fetes es defineixen igual.

La voluntat plausible de matisar al màxim, ha conduït Espinal a confusions serioses; n'esmentaré algunes més: com a sinònim de "més beneit que un pa de munició" surt "més beneit que una espadenya" (p. 245), però aquesta frase feta no s'entra en el concepte de la primera, 'beneit', sinó sota el concepte 'toix'; el lema que entra com a propi "clavar-li els cinc dits a la cara (a algú)" (p. 264) no apareix, en canvi, com a sinònim de "estampar-li els cinc dits a la cara (a algú)", "marcar-li els cinc dits a la cara (a algú)", ni a "omplir-li la cara de dits (a algú)", "plantar-li els cinc dits a la cara (a algú)", "posar-li els cinc dits a la cara (a algú)" (p. 265); sota el lema "mirar-s'hi" (p. 385) no apareix com a sinònim "posar esment" i, viceversa, sota "posar esment" (p. 385) no compta com a sinònim "mirar-s'hi"; "una altra volta serà, germanet" es defineix amb els mateixos mots que "a bona porta t'agafa la fam" o que "a l'altra porta, que aquesta no s'obre", però aquestes dues frases fetes no s'inclouen com a sinònimes de "una altra volta serà, germanet" (p. 405); al concepte "ensarronar" no he sabut trobar "donar garsa per perdiu" (p. 584), que sí que apareix sota el concepte 'enganyar' (p. 568). Hi ha moltes mancances inexplicades en aquest sentit; tantes que assatja el dubte si no tenen una motivació que hom no acaba de copsar i si no hi ha, doncs, raons profundes que ho justifiquen.

Pel que fa estrictament a la tria dels conceptes i els estereotips que acullen, no sembla que sigui l'epígraf més adequat 'assumpció' per a la frase feta "ho porta el plano" (p. 204), ja que l'estereotip indica certesa total, mentre que "assumir" no implica estar segur d'una cosa. Tampoc no trobo encertat que sota el concepte 'curiós' s'inclouin les frases fetes "haver-n'hi per a llogar cadires" i "poder-s'hi llogar cadires" (p. 385). Ni que "bon vent i barca nova" estigui sota el concepte "adéu" (p. 102) i no sota el concepte "engegar" (p. 573). Ni que "jugar-la (a algú)" estigui

sota el concepte 'mentir' (p. 945). "Obrir (alguna cosa) de bat a bat" té l'entrada al concepte 'obrir' (p. 1011) i no a 'esbatanar' (p. 604), que li és més escaient —és un postverbal de "bat". No em sembla encertat que aparegui sota el concepte 'malestar' "veure'n de blanques i de negres" (p. 904), definit com 'veure coses extraordinàries, de tota mena', i, de fet, cap dels sinònims que Espinal cita respecte a "veure'n de blanques i de negres" no són lema en aquest concepte. Ni "vestir bé" (p. 985) no escau exactament al concepte 'mudar'. Sorpren que sota el concepte 'savi' s'inclogui la frase feta "judici salomònic" (p. 1244): 'judici que atorga la raó a parts iguals a cadascun dels litigants'; què té a veure aquest significat amb el de "savi", per molt que Salomó ho fos?

Voler filar tan prim i separar els conceptes 'avenir-se', d'una banda, i, de l'altra banda, 'congeniar' provoca que la frase feta "ésser cul i camisa" aparegui, com he dit, sota 'avenir-se', mentre que "ésser cul i merda", sota 'congeniar'. No entenc per què "ésser un galliner", "olla de grills", "olla de bruixes", "torre de Babel" no s'entren tots dins el mateix concepte 'bullícia' (o dins un altre de semblant, però dins d'un de sol) (p. 265). Espinal arriba a diferenciar conceptes com 'capellà' i 'sacerdot' i així paradoxalment "capellà llis" (p. 285) és una extensió de "capellà de missa d'onze" i és lema del concepte 'sacerdot' (p. 1235): si al DIEC "capellà" es defineix amb el recurs a "sacerdot", és més que improbable que en l'ús popular de les frases fetes es puguin oposar amb fonament els dos conceptes. Distingeix també "xerrar" i "conversar", amb la qual cosa "fer petar la claca" apareix dins el concepte 'conversar' (p. 365), mentre que "fer petar el queixal", dins 'xerrar' (p. 1388). Diferencia 'ensem' (p. 584) i 'juntament' (p. 866), i la frase feta "ensem amb" té l'entrada pròpia en el concepte 'juntament'! Separa 'malcontentament' (p. 900) de 'malestar' (p. 903), i la frase feta "mala maror" té entrada a 'malestar', mentre que "mar de fons" la té a 'malcontentament'. 'Dolent' (p. 513) de 'malèvol' (p. 904): la frase feta "ésser una bona peça" s'entra a 'malèvol', mentre que "ésser una bona pècora", a 'dolent'. O bé 'inculpar' (p. 792) d' 'imputar' (p. 778). 'Cultiu' (p. 384) de 'conreu' (p. 349). 'Curant-se' (p. 384) i 'curar-se' (p. 385) de 'guarint-se' i 'guarir-se' (p. 738). 'Curar' (p. 384) de 'vigilantment' (p. 1370). 'Demorar-se' (p. 404) de 'tardar' (p. 1303), amb la qual cosa "fer salat" s'inclou solament a 'tardar'. 'Malalt' (p. 897) d' 'indisposat' (p. 804): "no estar llatí" té l'entrada a 'malalt' i "no estar catòlic", a 'indisposat'. 'Veloçment' (p. 1358-1359) de 'ràpidament' (p. 1164-1166) i de 'corrents' (p. 369): així, sota 'ràpidament' entra una frase feta com "a tota brida", mentre que "a brida abatuda" és sota 'corrents'; sota 'ràpidament' entra "a tota llet", però "a tota merda" l'entra a 'veloçment'; més encara, la identitat semàntica dels conceptes resta clara, per exemple, en la frase feta "a gambades", que, tot i que Espinal entra a 'ràpidament', la defineix 'ràpidament, veloçment, molt de pressa, corrents'; "a rem i vela" es defineix 'molt veloçment' i s'entra en el concepte 'ràpidament'; semblantment passa amb les frases fetes "a tota brida", "a tot vent", "com un gànguil", "de pressa", "de quatres", totes incloses en el concepte 'ràpidament'. Separa 'indistinció' (p. 804) d' 'igualtat' (p. 757): "o tots frares o tots lladres" té l'entrada a 'indistinció' i "o tots lladres o tots serenos", a 'igualtat', i ambdues frases fetes tenen pràcticament la mateixa definició. 'Inservible' (p. 825) d' 'inútil' (p. 848): "bo per a tirar al carrer" té l'entrada a 'inútil' i "bo per a les escombraries" o "bo per a llençar", a 'inservible'. 'Dent' de 'denticle' (p. 405). 'Després' (p. 464) de 'generós' (p. 723). 'Savi' (p. 1244-1245) d' 'instruït' (p. 834) i d' 'intelligent' (p. 836-837). 'Desvergonyit' (p. 471) de 'barrut' (p. 238). 'Veu' (p. 1366) d' 'enronquiment' i d' 'enronquir-se' (p. 584). 'Ensopegar' (p. 585) de 'caure' (p. 299), alhora que sota 'ensopegar' inclou frases fetes que signifiquen 'caure'. 'Feiner' (p. 684) de 'laborable' (p. 869). 'Malfeiner' (p. 905) de 'peresós' (1066). 'Ferir' (p. 685) de 'malferir' (p. 905).

L'autora arriba a diferenciar 'difunt' (p. 487) i 'mort' (p. 979). 'Fastiguejar' (p. 679) i 'enfastidir' (p. 564). 'Fastiguejat' (p. 679) i 'enfastidit' (p. 565): així, "estar (d'algú o d'alguna cosa) fins als collons" o "estar (d'algú o d'alguna cosa) fins als pebrots" s'entren a 'fastiguejat', mentre que "estar (d'algú o d'alguna cosa) fins als nassos" o "estar (d'algú o d'alguna cosa) fins als ous", a 'enfastidit'. Semblantment passa amb l'oposició dels conceptes 'forçosament' (p. 698-699) i 'obligament' (p. 1008-1009): la frase feta "per collons" s'entra a 'forçadament', mentre que "per nassos", a 'obligament', tot i que s'entenen com a sinònims. 'Embogir' (p. 538) i 'enfollir' (p. 565).

‘Ensarronar’ (p. 584), ‘enganyar’ (p. 568) i ‘embacinar’ (p. 537). ‘Ensinistrat’ (p. 584) i ‘alliçonat’ (p. 141). ‘Destorbar’ (p. 468-469) i ‘molestar’ (p. 964-967): així, “fer la guitza (a algú)” entra en ambdós conceptes, mentre que “fer la punyeta (a algú)”, solament en ‘destorbar’. ‘Parlador’ (p. 1044) i ‘eloqüent’ (p. 535-536). ‘Picar’ (p. 1085), ‘menjar’ (p. 941-943), ‘menjotejar’ (p. 944) i ‘sobremenjar’ (p. 1265): així, la frase feta “menjar com un porc” s’adscriu al concepte ‘menjar’ i no a ‘sobremenjar’; en canvi, “afartar-se com un porc” s’entra a ‘sobremenjar’. ‘Poruc’ (p. 1104) i ‘covard’ (p. 373-374). ‘Posta’ (p. 1105) i ‘enfosquir-se’ (p. 566). ‘Primerament’ (p. 1128-1129) i ‘prèviament’ (p. 1124). ‘Previngut’ (p. 1124) i ‘preparat’ (p. 1114-1115): així, resulta que no poden aparèixer juntes les frases fetes “anar amb l’alforja al coll”, que s’entra a ‘preparat’, i “dur sempre l’alforja al coll”, que s’entra a ‘previngut’. ‘Témer’ (p. 1305) i ‘espantar-se’ (p. 622): així, “agafar cagalló” s’entra a ‘espantar-se’, mentre que “agafar cagarines”, a ‘témer’. Espinal diferencia el concepte ‘capficar-se’ i ‘caviHar’, resultat de la qual cosa és que “escalfar-se el cap” o “trencar-se el cap” s’entren a ‘caviHar’ i no a ‘capficar-se’ (p. 285 i 303), i “trencar-se el cap” torna a entrar-se en els conceptes ‘esforçar-se’ (p. 617) i ‘preocupar-se’ (p. 1112). Sota ‘capficat’ s’inclou la frase feta “ésser com un mussol”, i es posa com a exemple: “La Marta és com un mussol: es passa el dia preocupada” (p. 285); sembla evident, doncs, que la frase feta s’escauria millor en el concepte ‘preocupat’. No trobo encertat el lema “valga’m Déu” en el concepte ‘compassió’ (p. 325), ja que la frase feta és una exclamació que, com “renoi!”, “òndia!”, “Mare de Déu!”, “Senyor!”, etcètera, semànticament va molt més enllà d’expressar el sentiment de compassió. Tampoc no entenc que “beure a raig” es trobi sota el concepte ‘confiat’ (p. 345), mentre que “beure a galet”, sota el concepte ‘crèdul’ (p. 375) i definida justament emprant el terme “confiat” i igual que “beure a raig”: “ésser excessivament confiat, crèdul” (amb una accepció més, manllevada a Enciclopèdia Catalana, que no canvia essencialment el significat: ‘creure-s’ho tot’). Dins el concepte ‘efectivament’ s’entra “i tant”: ‘expressió que afirma i pondera’ (p. 529); en canvi, “pla bé” ‘prou/expressió que afirma i pondera’ s’entra en el concepte ‘confirmació’ (p. 345). Dubto molt que la frase feta “fer una proposició deshonest (a algú)” vulgui dir ‘suggerir de fer una cosa extraordinària, que surt del normal’ (p. 1291); si més no, l’he sentida amb sentit humorístic per a despertar sorpresa respecte a quelcom que hom vol proposar a altri, que pot ésser del tot normal i no extraordinari; d’altra banda, no veig que escaigui dins el concepte ‘suggerir’. Etcètera.

Un cas que em sembla paradigmàtic és la separació en dos conceptes que fa Espinal amb ‘sota’ (p. 1284) i ‘davall’ (p. 389)!; d’aquesta manera, “al dessota de” entra en el concepte ‘sota’, però, no arriba a capir per què, “a sota de”, en el concepte ‘davall’.

Per contra, hi ha casos en què hom espera una diferenciació que no troba: no es distingeix el concepte ‘culte’, adjectiu amb el sentit de ‘dotat de cultura’, del concepte ‘culte’, substantiu amb el sentit d’‘honor que la persona tributa a Déu o a allò sagrat’: hi apareix un sol ‘culte’ que inclou tots dos significats (p. 384). “De mala memòria” i “de trista memòria” són dins un únic concepte ‘dis-sortat’ (p. 504), que entenc que no els és el més encertat.

Com a errors d’importància menor, subratllo que no he sabut trobar a l’índex alfabètic la frase feta “amb l’auxili de Déu”, que apareix al DSFF com a sinònima de “amb l’ajuda de Déu” (p. 445), ni tampoc no hi he sabut veure “Déu l’acompanyi”, que apareix a la p. 1144, com a sinònima de “Déu el beneeixi”; sí que surt a l’índex la frase feta “Déu l’acompanyi i l’àngel bo”.

* * *

En suma, el DSFF de M. Teresa Espinal, que ha merescut l’aval de dues universitats: la de València i l’Autònoma de Barcelona, és el resultat d’un treball llarg i intens que aplega un nombre molt considerable dels estereotips de la llengua catalana. És alhora la conseqüència d’haver pogut aprofitar reculls lexicogràfics existents, sense els quals el DSFF no hauria estat possible. Cal subratllar, en justícia, i així ho afirma Espinal, que conté molta més informació d’obres ja publicades que no pas de la mateixa autora.

Al capdavant, la classificació de les frases fetes en els diversos conceptes que tria, d'una banda, no resulta tan eficaç com s'hauria d'esperar de la tasca enorme que li ha degut suposar; de l'altra banda, ja han estat fets intents semblants que, tot i ésser més modestos, potser per això mateix acaben essent més útils.

En qualsevol cas, ara comptem amb una excel·lent relació d'expressions fixades de la llengua catalana. Aquesta és, al meu entendre, la millor aportació que ha fet l'autora del DSFF. Serà bo que, com deia en començar la ressenya, després que s'hagi usat amb prou freqüència per a poder esbrinar quines mancances hi trobaran els qui la consultin, se'n faci una revisió i una edició renovada que l'esmeni en allò que calgui, per tal que puguem parlar amb rigor d'un diccionari realment innovador, pràctic, prou complet de les locucions i les frases fetes del català.

Joan MARTÍ I CASTELL
Universitat Rovira i Virgili
Institut d'Estudis Catalans